

De moderne burger spreekt zich vrijelijk uit, over van alles en nog wat. Luisteren en accepteren, gaan hem echter aanzienlijk minder goed af. In *En nou mag ik even!* laten universitair docent Menno Hurenkamp en hoogleraar Evelien Tonkens zien dat burgerschap uit meer bestaat dan je eigen mening. Een fragment.

Lessen in de kunst van burgerschap

BOEKFRAGMENT

TEKST Menno Hurenkamp en Evelien Tonkens
FOTO Shane Aldendorff, Pexels

Voor de afgelopen vijftig jaar zijn burgers steeds mondiger geworden. Doordat ze meer onderwijs kregen, maar ook doordat het onderwijs in alle lagen kinderen aanmoedigt om hun eigen mening te vormen en zich uit te spreken, en zo nodig te protesteren.

Keerzijde

Die toegenomen mondigheid heeft onze maatschappelijke verhoudingen diepgaand veranderd. Niemand is meer vanzelfsprekend de baas, en niemand is bij voorbaat boven het gezag van anderen verheven. Dokters adviseren patiënten, maar patiënten beslissen zelf over de behandeling. Een behandeling mag alleen plaatsvinden na goedkeuring van de patiënt. Wetenschappers hebben jarenlang gestudeerd op een onderwerp, maar het is aan ons of we ze geloven.

Burgers zijn niet meer onder de indruk van de witte jas van de dokter of de toga van de professor. Ze durven gerust tegen zulke gezagsdragers in te gaan. Dit is een democratische verworvenheid, en een teken van ver ontwikkeld burgerschap.

Maar er zit ook een keerzijde aan. Het is goed dat burgers hun stem verheffen en protesteren als ze het niet met gezagsdragers eens zijn, maar de prijs daarvan is dat zowel burgers als gezagsdragers heel goed moeten luisteren naar argumenten en bereid moeten zijn om zich te laten overtuigen. Dat vraagt veel geduld en inlevingsvermogen. En wanneer dat niet lukt, kunnen er gemakkelijk conflicten ontstaan en kunnen gezagsdragers kil en autoritair worden, en burgers bedreigend en agressief.

Als burgers alleen maar roepen: 'Dit is mijn mening, daar heb ik toch recht op?' of gezagsdragers alleen maar zeggen: 'Dit zijn de regels', dan komen we geen stap verder. Naar elkaar luisteren, is een hele kunst. En dan nog kunnen we niet eindeloos in discussie blijven. Iets of iemand moet de doorslag kunnen geven. Daarom is

mondigheid alleen een deugd als je ook kunt luisteren naar anderen, en je kunt neerleggen bij een besluit.

Een reden om naar iemand te luisteren, is dat hij of zij deskundiger is. Op internet kun je veel vinden over medicijnen, maar niet genoeg om de acht of twaalf jaar studie van de dokter overbodig te maken. En soms is iemand vanuit haar rol nu eenmaal op dat moment de baas. Een buschauffeur is misschien niet deskundiger, maar hij is wel de baas in de bus, en daar gelden nu eenmaal regels. Anders wordt het daar een zootje en rijdt de bus niet meer. Een wethouder is mogelijk niet deskundiger over ruimtelijke ordening dan een burger die architect van beroep is. Van de wethouder mogen we verwachten dat ze goed luistert en argumenten weegt. Maar de wethouder is wel degene die verantwoordelijkheid draagt; zij neemt uiteindelijk het besluit, ook als de architect het er niet mee eens is.

Betwisten en aanvaarden

Burgers klagen soms dat er niet naar ze geluisterd wordt. Dat is vaak niet onterecht, maar het kan ook zijn dat er best naar de burgers geluisterd is; ze hebben alleen hun zin niet gekregen. Neem de denkbeeldige wijk Oeverloos. De gemeenteraad heeft ingestemd met de bouw van vijfhonderd nieuwe woningen. De bewoners steunen dit besluit. Er is immers een woningtekort, en iedereen kent wel iemand die dringend een woning nodig heeft. Maar waar moeten die woningen komen? Op het weinig gebruikte sportveld, waardoor de sportclubs moeten uitwijken naar de naastgelegen wijk Lekkerweer? Op de weilanden naast de laatste nieuwbouwwijk, waardoor de bewoners daar hun uitzicht kwijtraken? Of in dat ene bosje, waar de steenuil en de otter gesignaleerd zijn?

Hoe goed de gemeente ook naar iedereen luistert, niet iedereen kan zijn zin krijgen. Die huizen moeten érgens komen te staan, en zullen dus altijd in iemands uitzicht staan of ergens planten of

MONDIGE BURGERS MOETEN SOMS OOK HUN MOND LEREN HOUDEN

dieren verdringen. Als burger moet je je stem kunnen verheffen, maar je moet je vervolgens ook kunnen schikken in een beslissing, ook al heb je geen gelijk gekregen.

Burgerschap gaat dus niet alleen over zelf aan het roer staan en iedereen vertellen hoe jij het ziet. Het betekent ook dat je luistert naar anderen en accepteert dat die het soms beter weten of gewoon de rol hebben om op dat moment de koers te bepalen en daarvoor verantwoordelijkheid dragen.

Volgens de Griekse filosoof Aristoteles is burgerschap een kwestie van besturen en bestuurd worden. (...) Het zijn twee rollen, die we moeten kunnen afwisselen. Als burgers moeten we gezag zowel kunnen betwisten als aanvaarden. Die rolwisseling is makkelijker gezegd dan gedaan: behalve mondig moet je als burger dus ook sportief kunnen zijn. Je moet net als bij een sportwedstrijd of spelletje wel tegen je verlies kunnen. Bij een spel is er maar één winnaar, dus je zult vaak verliezen. Maar het betekent ook dat er morgen weer een kans is.

Zo gaat het ook als je je stem verheft: in een levendige democratie zijn er talloze anderen die dat ook doen. Toch kan slechts één visie winnen. Ook bestuurders en politici moeten natuurlijk sportief kunnen zijn en moeten tegen hun verlies kunnen, bijvoorbeeld omdat hun mooie plan vanwege goede argumenten van burgers toch niet doorgaat.

Burgerschap is een kwestie van besturen en bestuurd worden

Te weinig sportiviteit

Aan die sportiviteit ontbreekt het nogal eens. Burgers kunnen hun mening blijven herhalen zonder naar bestuurders of andere burgers te luisteren. Soms worden ze zelfs agressief: ze bedreigen de wethouder, of bespugen en schoppen boa's ('buitengewoon opsporingsambtenaren', die wel helpen de buurt veilig houden maar geen politieagent zijn), ambulancemedewerkers of brandweerlieden die hen aanspreken. Soms worden ze arrogant, zoals een inwoner die tegen de wethouder zegt: 'Ik verdien zes keer zoveel als jij, dus ik hoef helemaal niet naar jou te luisteren' – alsof je met geld ook politiek gezag zou kunnen kopen. Of denk aan een universitair geschoolde ouder die niet van plan is te luisteren naar docenten met 'slechts' een hbo-diploma.

In 2020 had ruim een derde van politici en bestuurders te maken met (verbaal) geweld, vooral via sociale media, en 16 procent van hen is bedreigd of geïntimideerd. Ook bestuurders kunnen koppig vasthouden aan hun plan, zonder in te gaan op tegenargumenten. Dertig jaar geleden zeiden bestuurders simpelweg tegen boze burgers: 'Ik leg het u nóg een keer uit...' Maar om gezag te herwinnen, hoor je bestuurders tegenwoordig vaak zeggen dat ze beter naar de burgers gaan luisteren. Dat is mooi, maar uiteindelijk moeten er toch beslissingen worden genomen. Burgers zijn dan soms extra teleurgesteld. Ze dachten dat het bestuur deze keer wel echt zou luisteren, en daardoor ook beter aan hun individuele belangen tegemoet zou komen. Maar als ze sportief zijn, snappen ze dat je niet altijd kunt winnen.

Een andere manier om als politicus aan gezag te winnen, is door het proces van besluitvorming beter inzichtelijk te maken. Zo kunnen burgers zelf zien dat er eerlijk en effectief is gehandeld.

Burgers zijn niet meer onder de indruk van de witte jas van de dokter of de toga van de professor

Vergaderingen van de volksvertegenwoordiging worden uitgezonden op tv, de gemeenteraad vergadert in de wijk, en publieke instellingen als ziekenhuizen of verzorgingshuizen laten op hun website zien hoeveel mensen ze helpen.

Maar efficiëntere procedures, meetbare resultaten en transparante beslissingen roepen in de praktijk ook weer veel vragen op. Kon het niet nog efficiënter? Wat zijn de andere manieren om gezag tot stand te brengen, om te zorgen dat zelfdenkende, kritische burgers wel hun kritische rol kunnen blijven spelen, maar daarbij ook maat houden en bereid zijn beslissingen te accepteren?

Gezag aankleden

Het woord 'gezag' klinkt misschien ouderwets. In een moderne democratie heb je volgens sommige mensen geen gezag meer nodig: burgers kunnen toch voor zichzelf denken? Maar deze mensen verwarren gezag met autoritair gedrag. Autoritair gedrag houdt in dat je simpelweg zegt dat iets moet gebeuren omdat jij de baas bent. Autoritair gedrag berust op willekeur, het is macht gebaseerd op je positie, en dat kunnen we inderdaad missen als kiespijn. Maar gezag is legitieme macht. Wanneer een beslissing gebaseerd is op goede argumenten en er goed geluisterd is naar eventuele kritiek, is er sprake van gezag. Daarvan profiteert de samenleving. (...)

Gezag is de afgelopen decennia nogal uitgedeed. Daar waren goede redenen voor, en het heeft ook veel opgeleverd. Maar het heeft ook nieuwe problemen veroorzaakt, zoals agressie en bedreigingen. Voor goed burgerschap moeten we gezag, dus legitieme macht, daarom weer een beetje aankleden. Willekeurige macht past niet bij burgerschap, maar legitieme macht is er onlosmakelijk mee verbonden. Gezagsdragers hoeven niet beter, slimmer of hoger opgeleid te zijn dan de burgers over wie ze gezag uitoefenen, en al helemaal niet rijker of sterker. De conducteur met een mbo-diploma is de baas in de trein, ook over de hoogleraar en de judokampioen. En de scheidsrechter van dienst is misschien niet de beste beoordelaar, maar is wel degene die bereid is zijn zaterdagochtend op te offeren om het spel eerlijk te laten verlopen. Erkenning van de functie die een gezagsdrager bekleedt, is als smeerolie voor de democratie. Als iemand in jouw ogen een domme beslissing neemt, kun je altijd in volle vrijheid protesteren. Maar de kunst is om te weten wanneer je je stem moet verheffen en wanneer je je mond moet houden. Omdat je hebt mogen zeggen wat je wilde zeggen, maar geen gelijk hebt gekregen. Dan moet mondigheid plaatsmaken voor sportiviteit.

Menno Hurenkamp is universitair docent aan de Universiteit voor Humanistiek. **Evelien Tonkens** is aan hetzelfde instituut hoogleraar Burgerschap en Humanisering van de Publieke Sector. Samen schreven zij *En nou mag ik even! Burgerschap en de kwaliteit van samenleven*, een uitgave van Boom Uitgevers Amsterdam, ISBN 9789024442102.